

ІНСТИТУЦІЙНІ РИЗИКИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ*

Скидан О.В., д.е.н., доцент,
Житомирський національний агроекологічний університет

Проведено комплексну оцінку інституційних ризиків в аграрній сфері в умовах ринкової трансформації. Здійснено аналіз основних напрямів їх впливу на інституційний розвиток аграрної економіки. Практична інтерпретація результатів дослідження дозволила обґрунтувати основні напрями щодо корекції і підвищення ефективності аграрної політики, спрямованої на пріоритетний розвиток ринкових інститутів

The comprehensive analysis of institutional risks in agrarian sphere under market transition has been made. Their influence on institutional development of agrarian economy is explored. Practical interpretation of the research results allowed to ground the basic ways of amendment and increase of the agrarian policy efficiency aimed at the priority development of market institutes

Постановка проблеми. Перехід до ринкових умов господарювання зумовив виникнення принципово нових видів ризиків, з якими зіткнулися суб'єкти аграрної сфери економіки. Якщо раніше регулювання більшості ризиків в тій чи іншій мірі здійснювалося з боку держави, то тепер вирішення цієї проблеми повністю покладається безпосередньо на підприємства. Нестійкість, невизначеність і суперечливість інституційного середовища призводять до виникнення конфліктогенного простору, що породжує нові модифікації ризиків, які збільшують трансакційні витрати підприємств, знижують ефективність їхньої діяльності. Така ситуація вимагає розробки принципово нових механізмів ідентифікації, локалізації та нейтралізації дії інституційних ризиків в аграрній сфері національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституціональні перетворення в аграрному секторі вітчизняної економіки досліджені в роботах В. Андрійчука, П. Гайдуцького, С. Дем'яненка, Г. Кірейцева, Ю. Лопатинського, О. Мороз, В. Нелепа, О. Онищенко, В. Паламарчука, М. Руженського, П. Саблука, В. Юрчишина та інших науковців. Проте розгляд інститутів як джерел специфічних ризиків у вітчизняній економічній літературі практично відсутній. Їх дослідження дозволить повніше та точніше виявити і проаналізувати чинники та умови, що впливають на становлення ринкової системи господарювання, адаптацію господарюючих суб'єктів до ринку. Це підвищить рівень наукової обґрунтованості окремих напрямів аграрної політики держави та рекомендацій щодо розбудови ефективних механізмів здійснення аграрних реформ.

Постановка завдання. Завданням дослідження є виявлення факторів, які обумовлюють появу інституційних ризиків в аграрній сфері економіки та обґрунтування напрямів їх зниження.

Виклад основного матеріалу. Інституційне середовище являє собою сукупність інститутів та інституціональних структур у їх взаємозв'язку і взаємодії, що забезпечує нейтралізацію і вирішення конфліктів та протиріч між суб'єктами економічної системи з приводу розподілу економічних ресурсів. Наразі можливість успішного створення адекватного інституційного середовища стримується двома ключовими чинниками. Перший – необхідність ліквідації або модифікації застарілих інститутів, що є об'єктивним процесом, який супроводжує формування нового типу економічної системи. Другий – складність створення нових ефективних інститутів як наслідок консерватизму, опору їх становленню з боку окремих груп населення, органів влади, господарюючих суб'єктів, складності узгодження груп інтересів.

Особливо складно формування нового інституційного середовища відбувається в сільській місцевості, що обумовлене в першу чергу більшою консервативністю сільського населення, інертністю його економічної поведінки і стійкістю громадської психології. Ситуація посилюється відсутністю протягом всього періоду реформування аграрної сфери науково обґрунтованої стратегії і продуманої тактики перетворень на селі, відповідної нормативно-законодавчої бази реформування, що привело до широкого розповсюдження деструктивної поведінки і переважання руйнівних тенденцій над творчими.

Невизначеність і непередбачуваність інституційного середовища сковують господарську ініціативу «знизу», підривають довготривалу зацікавленість людей щодо розвитку і зміцнення виробничого потенціалу і знижують їх економічну активність, сприяють зростанню неформального сектора економіки. Тому в період економічної трансформації особливої важливості набуває формування інституційного середовища, яке орієнтує поведінку економічних суб'єктів в умовах невизначеності. Інституціоналізація ризиків дозволяє створити ефективну систему управління ними.

Ігнорування проблеми інституційних ризиків в процесі реформування аграрної сфери приводить до порушення її органічності, системності і комплексності. Із-за зростання невизначеності в економіці, нестабільності і суперечливості законодавства і державної політики, відсутності

* Дослідження виконувалося за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих як грант Президента України

механізмів, які регулюють взаємовідносини між аграрною і іншими сферами економіки гальмується перехід до ринкових методів господарювання і формування інноваційної системи господарювання.

Інституційні ризики особливо активно впливають на суб'єкти аграрної сфери у зв'язку із слабкою інформованістю сільського населення щодо державної політики, несумісності нових форм і методів господарювання з соціально-культурними особливостями сільських громад і нерозвиненістю ринкових інститутів. Сезонність виробництва, уповільнений оборот капіталу, розосередженість на великій території і неможливість через це самостійно протистояти галузям-монополістам та ряд інших причин ставлять підприємства аграрної сфери в нерівноправне положення з іншими галузями.

Серед інституційних чинників і умов, що породжують інституційні ризики в аграрній сфері, особливо слід зазначити: відсутність спеціалізації прав власності на сільськогосподарські землі, що сприяє концентрацію права розпорядження землею у обмеженого кола осіб та нерідко стає основою для процвітання корупції і опортуністичної поведінки в даній сфері. Негативне відношення населення до приватної земельної власності гальмує процес становлення ринкового обігу землі як найважливішого елементу ринкової економіки. Монополізм заготівельних, переробних і торговельних підприємств, значна кількість посередників, збільшення розриву між цінами на продукцію сільського господарства і матеріально-технічні ресурси не стимулюють формування ефективних ринкових інститутів. Гальмуючу дію на цей процес мають також відсутність вільного доступу середніх і дрібних сільгоспвиробників до кредитних ресурсів, лізингу, ринків збуту; недосконалість контрактних відносин [1, с. 21].

Розробка і реалізація державної аграрної політики пов'язується також з необхідністю врахування впливу ментальної складової на інституціональні перетворення в аграрній сфері. Особливості менталітету здатні підсилувати або ж навпаки, послаблювати офіційні норми і правила. Неформальні інститути і їх зміни, що є об'єктом впливу державної аграрної політики, відбуваються дуже повільно, що пов'язано з труднощами перебудови людської свідомості та психології.

Вплив на інституціональні зміни в аграрній сфері ментальної складової має розглядатися через призму їх сприйняття українськими селянами. Існуючі дослідження свідчать про неоднозначне ставлення сільських трудівників до інституціональних перетворень в аграрній сфері. Оцінка домінуючих рис української економічної ментальності констатує, що серед найменш сприятливих для ефективного соціально-економічного розвитку серед них, зокрема є індивідуалізм, що є джерелом фамілістичності суспільства і, відповідно, низького рівня соціальної довіри, а тому потребує зміни суспільних пріоритетів і формування соціально-інтегруючих чинників. Це свідчить і про брак духовного капіталу в українському суспільстві, що потребує створення відповідних розумів для його формування та відновлення [2, с. 14].

Важливою складовою аграрних реформ є інституційна трансформація, яка здійснює визначальний вплив на результати ринкових реформ і темпи економічного зростання та соціального розвитку. Поряд з цим вітчизняна аграрна політика, внаслідок своєї непослідовності та несистемності призводить до появи інституційних ризиків, зокрема у вигляді постійних змін і уточнень законодавчих актів; відсутності інформаційної підтримки реформаторських дій, широкої і кваліфікованої роз'яснювальної роботи серед населення; чіткої програми дій, цілеспрямованих, послідовних і забезпечених ресурсами рішень і заходів з їх реалізації, а також довгострокової і комплексної нормативно-правової бази, яка повинна визначати державну аграрну політику. Посилює проблему також експансія імпорту на внутрішній продовольчий ринок; відсутність системи цільових державних заходів щодо формування сучасних інститутів земельного ринку, землеустрою, чітко визначених прав і зобов'язань стосовно використання природних ресурсів в аграрній сфері.

Значний спектр ризиків в аграрній сфері виникає також внаслідок інституціональної недієздатності, зокрема відсутності налагодженої та ефективно функціонуючої мережі інформаційно-консалтингових служб, неурядових організацій, довіри та співробітництва між зацікавленими сторонами. При цьому інституційний вакуум часто заповнюється сурогатними формами управління, всі залучені сторони починають діяти в своїх особистих інтересах, що стримує процес розвитку, не дозволяє ефективно вирішувати існуючі проблеми.

Висновки. Оцінка сучасної ситуації щодо наявності та характеру інституційних ризиків в аграрній сфері України і зарубіжний досвід їх ідентифікації дозволяє запропонувати ряд рекомендацій по зниженню таких ризиків. По-перше, це необхідність формування систем управління ризиками на загальнодержавному і регіональному рівнях, адаптованих до аграрної сфери, які включатимуть методи і інструменти виявлення і аналізу інституційних ризиків в аграрній сфері, прийоми і способи їх зниження (зокрема шляхом впровадження системи стратегічного, індикативного управління і планування, маркетингу, моніторингу соціально-економічного і нормативно-правового середовища).

По-друге, діяльність самих суб'єктів аграрної сфери економіки (агрохолдингів; сільгосппідприємств; підприємств і організацій, які обслуговують сільське господарство; фермерських і особистих селянських господарств; органів місцевого самоврядування і т.д.) має бути організована таким чином, щоб забезпечувалися визначеність і передбачуваність зовнішнього і внутрішнього інституційного середовища, проводилося страхування інституційних ризиків. Йдеться, зокрема, про формування асоціацій і союзів, систем взаємного кредитування і страхування, вдосконалення структури

власності і механізму управління на підприємствах, диверсифікації господарської діяльності. По-третє, це розвиток інфраструктури ринку, в першу чергу організованих товарних ринків, зокрема оптових; контрактації, сільськогосподарській інтеграції та кооперації. Четверте – це розробка і реалізація органами державної влади та місцевого самоврядування на відповідних рівнях комплексу заходів щодо формування ефективних інститутів ринку, державного регулювання і контролю, розвитку та реалізації науково обґрунтованої аграрної політики.

З метою прискорення процесів адаптації аграрної сфери до інституційних перетворень нагальною є необхідність розробки та реалізації агропродовольчої доктрини України, Стратегії розвитку агропромислового комплексу, Законів про пріоритети аграрної політики і продовольчу безпеку країни, цільових програм, механізмів державних закупівельних і товарних інтервенцій на ринках окремих видів продовольства. На державному рівні можуть також бути реалізовані наступні заходи щодо зниження негативного впливу на діяльність сільгоспвиробників інституційних ризиків: чітке законодавче визначення механізмів регулювання відносин між власниками земельних ділянок і організацій, що використовують ці землі для виробництва сільськогосподарської продукції; підвищення ефективності державного фінансового контролю за реалізацією цільових програм розвитку аграрної сфери; проведення антимонопольного регулювання продовольчого ринку; активізація державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності; компенсація частини витрат на придбання дефіцитних засобів виробництва.

Література.

1. Княгинина Г.В. Институциональные риски в переходной экономике России и пути их снижения в аграрной сфере: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук: спец. 08. 00. 01 – «Экономическая теория» / Г.В. Княгинина. – Волгоград, 2007. – 26 с.

2. Руженський М.М. Формування економічних інститутів ринкового типу в аграрній економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук: спец. 08.01.01 „Економічна теорія” / М.М. Руженський. – К., 2004. – 18 с.